

A Békés Megyei „Jóltevő Köz-Intézet” megalakulása. (Társadalmi kezdeményezések a közegészségügy területén)

The foundation of the "Benevolent Public Institute" in the Békés County. (Social initiatives of the field of public health)

Kovács Anett doktorandusz

Szegedi Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Modernkor Program
kovacs.anett@freemail.hu

Initially submitted March 10, 2015; accepted for publication April 15, 2015

Abstract:

In this study I examine public health circumstances and foundation of local hospital in Békés County in 19th century. The most important factors of the establishment were subscription, support and initiative of local society, substantial organization. This was a long period. Founders collected money for eighteen years. Supreme incomes stemmed from charitable balls, dramatic performances, concerts, demand of debts and sale of wandering animal. Other items were offering of endowments and grants. The improvement of the public health structure was necessary, because lack of county hospital in this region. Aims of non-profit conceptions insured possibility to healing for patients and reduce misery. The concept has been realised so the infirmary was opened with ten sick-beds in 1846. The front of the twentieth century the institution got the one of the most biggest in countryside.

Keywords: public health, hospital, public welfare, initiative of society

Kulcsszavak: közegészségügy, kórház, közjótékonyág, társadalmi kezdeményezések

Közadakozással és társadalmi összefogással hozták lére a Békés Megyei Kórházat. Tanulmányomban azt vizsgálom, milyen tényezők következtében jött létre az intézmény, hogyan mozgósították a helyi társadalmi erőket, milyen módszerekkel növelték az anyagi erőforrásokat.

Az alapítást célzó elképzelés már a 19. század elején megfogalmazódott, mivel a megyében nem volt közkórház, ahol a beteg embereket ellátták volna. Az egészségügyi ellátás területén így komoly hiányosságok mutatkoztak. Történtek kísérletek a fejlesztés érdekében, már 1738-ban, a Magyar Helytartótanács keretén belül egészségügyi bizottságot hoztak létre, amely állandó orvosok tartására kötelezte a vármegyéket. Mária Terézia 1769-ben kiadott egy rendelkezést, amely az orvostudomány tanítását írta elő a Nagyszombati Egyetemen.¹ A

¹ Benke József: Az orvostudomány története. Medicina Könyvkiadó Zrt. Bp. 2007. 131-132. p.

nagyszombati orvosi kar indulása előtt három héttel, 1769-ben Egerben indítottak orvosképzést. Ekkor vált lehetővé az orvosi diploma megszerzése Magyarországon.²

Mária Terézia 1770-ben kiadott, az egész országra érvényes egészségügyi rendeletével (Generale Normativum in re Sanatis) kezdődött meg az ország egészségügyének megszervezése. A tervezetet Hódosi Skolanich József Ferenc, Pozsony vármegye főorvosa készítette el. Ez alapján utasították a vármegyéket, hogy hivatalos orvost tartsanak, akik vizsgálják az egészségügyi viszonyokat, a kórházakat, beutazzák a vármegyét, gyógyítják a szegényeket.³ A szabályozások és határozatok egyik célja, hogy növeljék az egészségügyi szakemberek létszámát, mivel kevés gyógyítással foglalkozó volt az országban. Békés megyére is ez a tendencia volt jellemző. A pestisjárvány kitörése idején, 1738-ban a vármegye egészségügyi személyzete egy fő volt. 1768-ban a helytartótanács elrendelte, hogy fogadjanak egy rendes orvost, melyre a tisztikar azt a választ küldte, hogy 15 év óta tartanak sebészt, de ennek szolgálatát sem veszi senki igénybe, a megyei tisztviselőkön és néhány gazdagabb németen kívül. 1770-ben a rendeletek hatására rendes megyei orvost alkalmaztak Wizinger Károly személyében, aki oklevelét Bécsben szerezte.⁴ Nemcsak az egészségügyi személyzet száma volt kevés az országban, hanem a kórházaké is. A XIX. században a történelmi Magyarország területén 33 közkórház volt, amelyet 1848 előtt építettek. A lakossághoz és területhez mérten ez kevésnek számított. Állami kórház, amelyet államköltségen építettek és az állam közvetlen felügyelete alatt állt, egy volt, a pozsonyi. Országos közkórházból kettő volt a marosvásárhelyi és a kolozsvári, melyeket nem az állam létesített, de közvetlen állami felügyelet alatt álltak.⁵

A Békés Megyei Kórház sem az állam hozta létre, hanem a helyi társadalmi erőket kellett mozgósítani ennek érdekében. A kezdeményezést a vármegye vezető tisztségviselői vállalták magukra, felismerve a közegészségügyi viszonyok helyi hiányosságait, a közkórház hiányát és a szükségleteket. Emellett tenni és alkotni akartak valami hasznosat. Ez a nemzeti újjáébredés időszakában az 1825-ös és az azt követő pozsonyi diétákon érzékelhető volt; a reménnyel és lelkesedéssel együtt. A másik indukáló tényező a közkórházak, humánus intézmények számának növekedése a nyugati országokban, amelyhez képest a hazai hiányosságok egyre inkább érzékelhetővé váltak, a közkórház hiányából adódó problémák megoldása pedig egyre inkább sürgetőbbé vált.⁶ Mindezek miatt Vidovich György első alispán tett indítványt kórház létesítésére, 1828. január 10-én, a vármegyei közgyűlésen. „Azon mindennapi köztapasztalásul, melyszerint e megyében az ügyefogyott betegek és nyomorultak minden olyatén jóltevő Köz-Intézet nélkül, amelyben elhelyeztethetnének, szűkölködven, uton-uffélen minden gyámoltól elhagyatva sínlődnek...” A kezdeményezésről döntöttek és határozatban kinyilvánították, hogy „ezen a sínylő emberiség gyámolítására célozó propozíciót” elfogadják.⁷

1. kép Vidovich György

Forrás: Dr. Berkes Sándor (1903): Békésvármegye Közkórházának története és évi jelentés annak 1902. évi működéséről. Corvina Nyomda 8. p.

² Benke József: i.m. 132. p.

³ Vincze Endre: A Békésvármegyei Magánkórház létesítése és történelmi előzményei. Kiadó: Dr. Kander Zoltán A Békés Megyei Képviselőtestület Pándy Kálmán kórházának orvos igazgatója. 1996. 4. p.

⁴ Vincze Endre: i.m. 5-6. p.

⁵ Hógya György: A veszprémi kórház története. Kiadja: a Veszprém megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya. Veszprém, 1983. 15 -16. p.

⁶ Dr. Berkes Sándor (1903): Békésvármegye Közkórházának története és évi jelentés annak 1902. évi működéséről. Corvina Nyomda 7. p.

⁷ Dr. Berkes Sándor (1903): i.m. 8. p.

Elhatározták azt is, hogy a cél megvalósítása érdekében adakozásra szólítják fel a közlakosságot, a földesurakat, püspököket, céheket. A befolyó adományok kezelésére létrehozta egy kórházi alapot Sztachó János táblabíró vezetésével, akit rendszeres időközönként jelentés tételére köteleztek, hogy az ügy előmenetelével tisztában legyenek. Sztachó tájékoztatása alapján már az első évben érkeztek adományok, a kimutatás szerint a legtöbb bevétel forrást elsősorban bálók és színi előadások bevételéből jelentették. Az alap kezelését 1837-ben Virág Sándor vette át Sztachó Jánostól, aki átadási levelében azt írta utódjának: „Ugy gyökeresedjen a kórház, hogy abban késő időig e megyében található ügyefogyottak, vigasztalást és segédelmet nyerhessenek!”⁸ Nem volt könnyű dolga neki sem, az összeg nehezen gyarapodott, elsősorban kamatokból, báli jövedelmekből és büntetéspénzekből. Ilyen volt a király születésnapjára megrendezett bál és a „sorsjátékos” bál is. Egyre inkább elterjedt, hogy azok a hitelezők, akik nem tudták bírósági úton behajtani követeléseiket, követelésük egy részét, általában felét vagy egyharmadát felajánlották a kórházi alapnak, így látták biztosítottabbnak, hogy a pénz egy részét visszakapják. Ez a szokás nagymértékben megnövelte a kórházi alapot.⁹ A követelések behajtását a „kórházi pénztári biztosság” végezte Novák Antal alispán elnökletével, aki személyesen írt az adósoknak, először szépen kérte az összeg visszafizetését, ha ez nem volt hatásos, akkor perrel fenyegetőzött. Nem volt mindig sikeres, mert volt, aki nem tudott fizetni.¹⁰ Újabb nagyobb bevételi forrást jelentett, hogy a közgyűlés 1838-ban döntött arról, hogy „a bitang jószágok árverésen történő eladásából származó összes bevételek a kórházi pénztár gyarapítására fordítassanak.”¹¹

Az 1838-ban tartott tárgysorsjáték megrendezéséből származó jövedelem szintén a kórház létrehozására szolgáló pénzügyi alapot gyarapította. Virágos Sándor koordinálta a szervezési feladatokat. Helyszínnek a megye nagytermét képzelte el, ez ügyben írt is Novák Antal első alispánnak. A tárgyak értékesítését táncmulatsággal egybekötött játékkal tervezte megvalósítani.¹² A felszólítás hatására érkeztek is az adományok, tárgy-felajánlások, összesen 382 db. A felajánlások között találhatóak voltak bútor- és ruhadarabok, ékszerek, evőeszközök, sőt még élő állat is. A tárgyak általában nem túl nagy értéket képviseltek, a mindennapi élet egy-egy apróbb darabját reprezentálták. Ide tartozott: a cukorszelence, erszények, párnák, gyűrűk és fülbevalók, poharak és kosárcák.¹³ Az adományok sorsjátékon való értékesítése az 1838. szept. 27-én a megyeházánál tartott táncmulatságon történt.¹⁴ A belépők és sorsjegyek értékesítéséből kicsivel több, mint 4000 Ft került a kórház pénztárába.¹⁵ Ez a korszakban nagy összegnek számító adományt jelentett. Az ettől az évtől kezdett kórházi

⁸ Dr. Berkes Sándor (1903): i.m. 14. p.

⁹ BML IV. A. 2. 1. 1838-1848 Békés vármegye kórházi bizottságának iratai. Kórházi bizottsági jegyzőkönyvek 1839. évről. Novák Antal alispán levele, melyben beszámolt arról, hogy Németh István orosházi adófizető több rendbeli kint lévő követeléseinek felét megyeileg eszközölnödé behajtás díjában a létesítendő kórház pénztárának adja. Nem ő volt az egyetlen, aki hasonlóan járt el. A jegyzőkönyvekben több hasonló levél is található, köszönetlevelekkel együtt. Még: Dr. Berkes Sándor (1903): Békés vármegye Közkórházának története és évi jelentés annak 1902. évi működéséről. Corvina Nyomda 15. p.

¹⁰ BML IV. A. 2. 1. 1838-1848 Békés vármegye kórházi bizottságának iratai. Kórházi bizottsági jegyzőkönyvek 1839. évről. Marthon Erzsébet válaszlevelében arra kéri az alispánt, hogy engedje el adósságát, mivel nem tudta hogy férje kölcsönt vett fel. Halála után, olyan anyagi helyzetbe került, hogy képtelen az összeget kifizetni.

¹¹ Dr. Berkes Sándor (1903): i.m. 16. p.

¹² BML IV. A. 2. 1. 1838-1848 Békés vármegye kórházi bizottságának iratai. Virágos Sándor levele az alispán Úrnak, melyben a megye termét kéri táncmulatsággal egybekötött sorsjáték rendezésére.

¹³ BML IV. A. 2. 1. 1838-1848 Békés vármegye kórházi bizottságának iratai. Adománytárgyak jegyzőkönyve

¹⁴ BML IV. A. 2. 1. 1838-1848 Békés vármegye kórházi bizottságának iratai. Előmutatás rögzíti, hogy ki melyik tárgyat nyerte.

¹⁵ BML IV. A. 2. 1. 1838-1848 Békés vármegye kórházi bizottságának iratai. Bevételek és kiadások jegyzéke.

bizottsági jegyzőkönyvek megtalálhatóak a levéltárban, egészen 1848-ig dokumentálva van a bizottság munkája.¹⁶ Ezekből az iratokból kiderül, hogy a kórház vagyonát növelte az is, hogy 1839-ben a gyulai gyökerekkel rendelkező Erkel Ferenc kollégáival hangversenyt rendezett a kórház javára, a gyulai grófi kastélyban. Erkel a Pesti Magyar Színház első karmestereként volt jelen és játszott darabokat zongorán (Polonaise Herztől és változatokat több magyar témából). A hangversenyen szintén fellépett Erkel József, a Pesti Magyar Színház tenoristája, csellón pedig Schlesinger Károly játszott.¹⁷

A következő évben egy újabb jövedelmi forráshoz jutott a kórházi alap. Özv. gróf Wenckheim Ferencné felajánlotta, hogy saját költségén újévi köszöntőket nyomtat, hogy azokat a kórház nevében jutassák el a vármegye urainak, akik azok ellenében adományokat juttassanak el a kórháznak. Az ötlet bevált, ez a jövedelmi forrás a 90-es évekig gyarapította a kórház jövedelmét, évi pár száz forinttal. 1840-ben az Angyal, Tomcsányi, Stockhammer alapítványokat csatolták a kórházi alaphoz.¹⁸ Ez év végén a kórházi alaptőke 15047 ft 21 kr. Az ezt követő három évben nem folyik be nagyobb összeg, csak a tőke kamatai, az újévi köszöntő megváltások, mulatságok jövedelmei, a kóborló állatok eladásából származó bevétel és a különféle jogcímenek beszedett büntetéspénzek, adósság behajtások. Ez utóbbiak ügyével és leveleivel vannak tele a kórházi bizottsági jegyzőkönyvek. 1843-ban már 22. 902 ft 30 kr. a kórházi tőke.¹⁹ Ekkor történt egy váratlan dolog, amely felgyorsította az eseményeket. A megyei közgyűlés tagjai arról kaptak információt, hogy Körösladányban egy örültet tartanak az istállóban leláncolva, ápolására nincs alkalmas hely, ezért a megye vezetőit arra kérték, hogy szállíttassák el az aradi kórházba. Amennyiben a megyének is volna kórháza, akkor nem kellene másfelé kérni a betegfelvételt. Így időszerűvé vált a kórház gyakorlati megvalósítása.²⁰ Kórházi bizottság felállítását, tervek kidolgozását és újabb adománygyűjtést rendeltek el a kórházi alaptőke gyarapítására. 1845-ben apróbb adakozásokkal, kamatokkal a kórházi alaptőke 27211 ft 3 kr-ra emelkedett. A megye vezetői ezt elegendő összegnek tartották, hogy nekikezdenek a konkrét megvalósításnak. „Jelen lenne már az idő, a megyei kórház eszméjét, habár most kisebb alakban még, életbe léptetni.”²¹ 1845. október 10-én a közgyűlésen döntöttek a kórház felállításáról.²²

Az 1845. december 17-i közgyűlésen tárgyalták, hogyan lehetne elérni a célt, a kórház gyakorlati megvalósítását, a rendelkezésre álló összegből, milyen épület jöhet szóba helyszínnek. A Vidovich ház tűnt alkalmas épületnek, mivel 7 szobája, nagy kertje, jó magtára volt, téglából épült és megfelelő arra, hogy nagyobb átalakítások nélkül azonnal megnyissák a kórházat. Kiszámolták, hogy az épület megvétele után is marad annyi a pénztárban, hogy a kórházat létre tudják hozni. „Már oly régen és oly sokaktól várt intézet immár 10 ágygal tüstént megkezdhető.” Kórházi orvosnak Bauer József megyei sebészt nevezték ki. A gazdasági ügyek intézésére kórházi felügyelőül Budjács Andor megyei várnagyot választották.²³

¹⁶ BML IV. A. 2. 1. 1838-1848 Békés vármegye kórházi bizottságának iratai. A kórházi bizottsági jegyzőkönyvek egészen 1838- tól – 1848- ig megtalálhatóak a Békés Megyei Levéltárban.

¹⁷ BML IV. A. 2. 1. 1838-1848 Békés vármegye kórházi bizottságának iratai. A kórházi bizottsági jegyzőkönyvek 1839 évről.

¹⁸ Dr. Berkes: i.m. 17-18. p.

¹⁹ Dr. Berkes: i.m. 27. p.

²⁰ Vincze Endre: A Békésvármegyei Magánkórház létesítése és történelmi előzményei. 1996. 11.p.

²¹ Dr. Berkes: i.m. 29.p.

²² Dr. Scherer Ferenc (1938): I. köt. 445. old.

²³ A Békésvármegyei magánkórház alapító közgyűlési jegyzőkönyve. Jegyzőkönyvi bejegyzés száma: 2670

Végül Vidovich Ferenc házára esett a választás, amelynek az épület adottságai és nagysága a kezdeti elképzeléseknek megfelelő volt. A terv az volt, hogy a kórházat tíz ágygal nyitják meg, amelynek évi kiadásait a kórházi alaptőke kamatai biztosítani fogják.²⁴

Az 1846. évi márciusi közgyűlésen a kórházi bizottság kijelentette, hogy a házat megvette kórházi célokra és Virágos Sándort megválasztották kórházigazgatónak. Emellett bemutatták a Virágos Sándor által szerkesztett első kórházi szabályrendeletet is.²⁵

A megnyitás 1846. május elsején történt. Az intézet alapítását pénzadományokból, összegyűlt kórházi alaptőkéből és kamataiból, részben ágyalapítványokból finanszírozták. 1873-ban a közgyűlés határozatot hozott, hogy a kórházi alaptőkéhez nyúlni csak közgyűlési határozattal szabad. Az ágyalapítványok vonatkozásában a felajánlók az esedékes évi kamatokat fizették be, melyből fedezni lehetett a betegágyra eső kiadásokat.²⁶

A több évtizedig tartó kiépülési folyamatról azért is fontos beszélni, mert a köz javára való adakozás nélkül nem jöhetett volna létre egy ilyen nagy költségekkel járó intézmény, melynek célja a szenvedő és beteg emberek minden anyagi ellenszolgáltatás nélküli megsegítése volt. A 19. század közepe óta az egyik legfontosabb feladat lett a kórház fenntartásának biztosítása, ami nem ment nehézségek nélkül. A nemes eszme megvalósítása és megtartása érdekében szintén a lakossághoz fordultak. A városoknak adománykérő levelet küldtek, melyben kitértek arra, hogy az élelmiszerárak emelkedése és az infláció, a pénz elértéktelenedése miatt a kórházi alap kamatai nem fedezik a kiadásokat. Ezt még tetézték az árvíz okozta károk helyreállítási költségei. Ilyen súlyos anyagi gondok közepette a kórház működésének fenntartása is veszélybe került. Ezért kérték a városokat és községeket arra, hogy a kórházi ellátás biztosítása érdekében adományozzanak, akár készpénzben, akár terményekben.²⁷

Az adománykérő levelek elküldése mellett továbbra is szerveztek bálakat, amelyeknek a bevételét a kórháznak adták.

2. kép: Pénzgyűjtés a Békés Megyei Kórház működtetésére

Forrás: Dr. Sáró András: A 125 éves gyulai kórház múltja jelene és jövő kilátásai. 14.p .In: Dr. Iványi János-Dr. Pintér Miklós (szerk.): Békés megye kórházainak évkönyve Gyula, 1971.

Erkel Ferenc, Gyula város híres szülőtte is értesült a kórház anyagi gondjairól, fenntartási nehézségeiről, ezért pénzt küldött a gyulai kórház javára.²⁸

A dualizmus korában kiadott statisztikai jelentésekben kimutatható egy ma már kevésbé ismert, egyéni kórház-támogatási mód, ez pedig a fentebb már említett, különféle ágyalapítványok létezése volt. Ezeknek jelentős szerepe volt a betegek ingyenes ellátásának és étkeztetésének biztosításában. Ha megvizsgáljuk az alapítványok alapítóit, megállapíthatjuk, hogy értelemszerűen elsősorban a társadalom vagyonosabb rétegeiből kerültek ki, egy részük nemesi származású volt, a helyi közösség prominens személyei. Megtalálhatjuk a sorban Almásy Dénesné férjének ágyalapítványát, de Wenckheim Krisztináét is, és a Károlyi család sem marad ki az adományozásból. Nemcsak

²⁴ Dr. Berkes Sándor (1903): i.m. 30.p.

²⁵ A Békésvármegyei magánkórház alapítói közgyűlési jegyzőkönyve. 2. p.

²⁶ A Békésvármegyei magánkórház alapítói közgyűlési jegyzőkönyve. 2-3. p. Az első ágyalapítványt 1846. március 30-án gróf Almásy Alajos tette. 3. p.

²⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML V.B.317.b. 26. Gyoma mezőváros ill. nagyközség iratai

²⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML IV. B. 153. 1567/1855. Békés-Csanád vármegye tiszti főorvosának iratai. Erkel Ferenc pénzküldeménye a gyulai kórház javára

magánszemélyek hoztak létre ilyen jellegű támogatási formákat, hanem intézmények is, mint például a Békésmegyei Takarékszövetkezet.²⁹

A kórház működtetésében az ágyalapítványok mellett továbbra is szerepet játszottak különféle adományok. A segélypénztári kimutatásokban látható, hogy nemcsak tehetős emberek adományoztak, hanem szervezetek is, mint például a gyulai téglagyári szövetkezet és a takarékpénztár. Az adományok és a tőke kamatai mellett kisebb tételt jelentettek a büntetéspénzekből származó bevételek is. A köz javára való felajánlások egy nemes cél érdekében, és társadalmi összefogás volt szükséges ahhoz, hogy a közkórház létrejöhessen Békés megyében: „A megyei kórház nem eszme többé, hanem Gyulán valósággal megvan és jótékonyan működik a részvétet felbuzdítva”, azzal a céllal, hogy „a felebaráti adakozásnak minél tágasabb mezőt nyithasson és minél több élet és egészség tarthassék meg e lakos szegény hazában s megyében.”³⁰

A cél megvalósult, annyira jól, hogy a 10 ágyas, főleg társadalmi erőkre és anyagi forrásokra alapozott megyei fenntartású intézményből a 20. század elején a vidék egyik legnagyobb állami kórháza lett.³¹

Összegzés

A Békés Megyei Kórházat a megyei közgyűlés hozta létre és koordinálta a szervezési munkálatokat, adománygyűjtést is. Több éven keresztül az anyagi erőforrások koncentrálására törekedtek. A helyi kezdeményezés épített a társadalomban rejlő erőkre és az összefogásra. Társadalmi kezdeményezés formájában szerveztek bálakat, színi előadásokat, hangversenyeket, melyeknek bevételeit a kórházi alapnak ajánlották fel. Voltak olyanok is, akik végrendeletben rendelkeztek arról, hogy örökségüket a kórháznak adják. Az újévi köszöntők értékesítéséből szintén gyarapodott a kórházi jövedelem, a büntetéspénzekből, az elkóborolt állatok értékesítéséből és a hitelek behajtásából szintúgy, az egyéni felajánlások és adományok mellett. A kórház létrehozását az ilyen típusú anyagi erőforrásokra alapozták és a működtetését is ebből finanszírozták egészen addig, amíg a kórház állami fenntartású intézménnyé nem vált. Az alapítók szándéka az volt, hogy egy olyan intézményt hozzanak létre és működtessenek, ahol ingyen ápolják a betegeket függetlenül vagyoni helyzetüktől, vallásuktól és nemzetiségüktől:

„S amily nehezen, amily lelkesedéssel tudták 18 évi szakadatlan munkálkodás után összeszededegetni a szükséges tőkét, olyan tiszta, olyan nemes és igaz emberszeretettől áthatva adták azt át rendeltetésének, amikor megnyitották. Felvettek és ingyen ápoltak benne minden beteget, nem kérdezve hol ringott a bölcsője, nem kérdezve sem a nemzetiségét, sem vallását, mert hiszen bölcsen tudták, hogy minden beteg szenved, s mindenik egyformán rászorul a gyámolításra, a fájdalmát csillapító, enyhe balzsamra.”³²

Irodalom

Adalék a Gyulai Megyei Kórház történeti leírásához fennállásának 150. évfordulója alkalmából. Válogatás a Gyulai Mogyoróssy János Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményéből. Gyula, 1996.

²⁹ Dr. Berkes Sándor (1914): i.m. 45. p.

³⁰ Dr. Berkes Sándor (1903): i.m. 31. p.

³¹ Adalék a Gyulai Megyei Kórház történeti leírásához, fennállásának 150. évfordulója alkalmából. Válogatás a Gyulai Mogyoróssy János Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményéből. Gyula, 1996.

³² Dr. Berkes Sándor (1903): i.m. 4. p.

A Békésvármegyei magánkórház alapítói közgyűlési jegyzőkönyve. Az eredetiről készített másolatot kiadta: a Békés Megyei Képviselőtestület Pándy Kálmán Megyei Kórházának Igazgatósága, a kórház fennállásának 150. évfordulója alkalmából. Gyula, 1996.

BENKE József: *Az orvostudomány története.* Medicina Könyvkiadó Zrt. Bp. 2007.

DR. BERKES Sándor (1903): *Békésvármegye Közkórházának története és évi jelentés annak 1902. évi működéséről.* Corvina Nyomda

DR. FODOR Lajos – DR. KATONA András – KIS-PÁL Sándorné: *Jubileumi történeti emlékkönyv.* Kiadja a Békés Megyei Képviselőtestület Pándy Kálmán Kórház, Gyula. 1996

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR BÉKÉS MEGYEI LEVÉLTÁR GYULAI LEVÉLTÁRA
BML IV. A. 2. 1. 1838-1848. Békés vármegye kórházi bizottságának iratai.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR BÉKÉS MEGYEI LEVÉLTÁR GYULAI LEVÉLTÁRA
BML V.B.317.b. 26. Gyoma mezőváros ill. nagyközség iratai.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR BÉKÉS MEGYEI LEVÉLTÁR GYULAI LEVÉLTÁRA
BML IV. B. 153. 1567/1855. Békés-Csanád vármegye tiszti főorvosának iratai. Erkel Ferenc pénzküldeménye a gyulai kórház javára

DR. SÁRÓ András: *A 125 éves gyulai kórház múltja jelene és jövő kilátásai.* 14.p.In: Dr. Iványi János- Dr. Pintér Miklós (szerk): *Békés megye kórházainak évkönyve*, Gyula, 1971.

VINCZE Endre: *A Békésvármegyei Magánkórház létesítése és történelmi előzményei.* Kiadó: Dr. Kander Zoltán A Békés Megyei Képviselőtestület Pándy Kálmán kórházának orvos igazgatója. 1996.